

JYX

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Ihalainen, Pasi

Title: Edustuksellisen demokratian läpimurrot

Year: 2019

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © Ihalainen & Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto, 2019

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Ihalainen, P. (2019). Edustuksellisen demokratian läpimurrot. *Kleio*, 2019(1), 28-31.

Edustuksellisen demokratian läpimurrot Ranskan ja Venäjän vallankumousten aikakausilla

Pasi Ihalainen

Antiikista periytyi Eurooppaan varautunut suhtautuminen demokratiaan demagogien johdattelemien massojen valtana, joka johtaa anarkiaan. Aristoteelisessa valtiomuodon mallissa demokratia oli korkeintaan yksi elementti monarkian ja aristokratian ohessa.

Klassisia käsityksiä alettiin haastaa läntisessä Euroopassa 1700-luvun lopulla, valistusajattelun ja vallankumousten aikakaudella. Seuraavassa tarkastelen valtioiden välistä vuorovaikutusta niiden poliittisten eliittien määritellesä uudelleen demokratian merkitystä tuolloin ja ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa, jolloin yleiseen äänioikeuteen pohjaavan edustuksellisen demokratian läpimurto näytti lopulta koittavan.

Kansansuvereniteetti ja uudelleen määritelty demokratia 1700-luvun lopulla

Huomionarvoista on erilaisten ja eri maissa nousseiden demokratiakäsitysten yllirajainen vuorovaikutus ja suoranaanin yhteentörmäys, joka edesauttoi modernin edustuksellisen demokratian käsitteen muotoutumista. Niin Britanniassa, Alankomaissa kuin Ranskassakin esitettiin 1700-luvun jälkipuoliskolla erilaisia versioita periaatteesta, että poliittinen valta oli lähtöisen kansalta (kansansuvereniteetti) ja että tätä valtaa käytti äänioikeutettujen valitsema parlamentti ilman, että kansa puuttui yksittäisistä kysymyksistä tehtyihin päätöksiin. Kun antiikin Kreikassa välitöntä kansanvaltaa oli kutsuttu

demokratiaksi, nimesivät 1700-luvun uudistajat hahmottelemansa välillisen kansanvallan edustukselliseksi demokratiaksi. Samalla demokratia määrittyi myönteiseksi, kehitysuskoiseksi ja tulevaisuussuuntautuneeksi käsitteeksi. Toisaalta klassisia demokratiakriittisiä argumentteja kierrätettiin edelleen.

Britanniassa parlamentin asema poliittisessa päätöksenteossa oli vahvistunut asteittain vuoden 1688 vallankumouksen jälkeen. Yhdessä julkaisuvapauden kanssa tämä tuki kriittistä julkista keskustelua. Niinpä pääministeri Robert Walpole päätyi ottamaan kantaa demokratian rooliin vuonna 1734, laajojen mielenosoitusten jälkeen. Walpolen mukaan kansan äänellä oli roolinsa poliittisessa järjestelmässä mutta demokratiaa kuului tasapainottaa monarkialla ja aristokratialla. Vuonna 1741 oppositio haastoi pääministeriä vetoamalla Britannian "kansanvaltaiseen hallintoon". 1760-luvun lopulla kiista populistisen John Wilkesin valinnasta parlamenttiin nostatti väittelyn toisaalta kansan, toisaalta parlamentin vallasta, ja alahuone päätyi määrittelemään "kansan" monarkista riippumattomaksi kollektiiviseksi poliittiseksi toimijaksi, jota parlamentin enemmistö edusti. Teoreettisen keskustelun puolella William Blackstone kuvasi parlamentin perustuslaillista asemaa "demokratian kaltaiseksi", ja pamflettikirjallisuudessa puhuttiin kansakunnan edustamisesta ja kansallisesta suvereniteetista, joita parlamentti toteutti. Britanniassa esitettiin siis jo ennen Pohjois-Amerikan siirtokuntien kapinaa ajatuksia parlamentin kautta toteutetusta kansanvallasta.

Samoihin aikoihin Ruotsissa vapauden aika (1720-1772) huipentui kiihtyvään hattuja ja myssypuolueen ja säätyjen väliseen kiistelyyn. Kiihvimmat väittelyt demokratiasta käytiin vuoden 1769 valtiopäivillä aatelissäädystä. Alemmat säädöt eivät demokratiasta puhuneet. Myös aatelin enemmistölle demokratia tarkoitti säätyjen vapauden vastakohtaa, ja se hylkäsi "demokraattisena" ajatuksen siitä, että talonpojat voisivat osallistua laajemmin taloudelliseen ja ulkopoliittiseen päätöksentekoon. Vaikka kilpailevat puolueet vetosivat julkisuudessa kansan tahtoon ja alempien säätyjen privilegioiden laajentamista puolustettiin kansan

nimissä, modernin demokratian läpimurrosta ei voida puhua järjestelmässä, joka keskittyi säätyedustuksen ja erillisintressien puolustamiseen. Järjestelmän määrittelyä "kansan hallinnoksi" ei ole havaittavissa, eikä kansaa esitetty suvereeniksi, säädetyt kylläkin: säädetyt valtuutettuina muodostivat kansan ennemminkin kuin vain edustivat sitä. Vaikka tämä ei ollutkaan edustuksellista demokratiaa, edustuksellisuuden periaatteella tuli olemaan keskeinen rooli ruotsalaisessa ja suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa. Kustaa III:n autoritäärisempi hallinto vetosi sekin mielellään "vapaaseen kansaan" ja voitti alemmat säädetyt puolelleen vaikka demokratiasta irti sanoutuikin.

Pohjois-Atlantin kulttuuripiirissä käytiin 1770-luvulla entistä kiivaampaa väittelyä demokratian luonteesta. Pohjois-Amerikan siirtokunnat eivät väittäneet taistelevansa vapaussodassaan demokratian vaan kansan edustuksen puolesta, mutta tappiollinen sota sai jotkut Britanniassa puhumaan avoimemmin demokratiasta. Kruunua arvosteltiin valtiomuodon demokraattisen elementin sivuuttamisesta, ja tilanteen korjaamiseksi vaadittiin vaalijärjestelmän uudistamista. Radikaalissa julkisuudessa esitettiin kansanvalta "alkuperäisenä, luontaisena ja rajoittamattomana" (James Burgh) ja "kaikkivaltiaana" siinä mielessä, että kaikki hallinto merkitsi kansan tahdon toimeenpanemista (Richard Price). Yorktownin tappion (1781) jälkeen kuningas Yrjö III määritteli itsensä "vapaan kansan hallitsijaksi" ja alahuoneen "urhean ja vapaan kansan" edustajiksi. Parlamentissa William Pitt, tuleva pääministeri, esitti demokratian varauksettoman positiivisesti valtiomuodon välttämättömäksi osaksi, jonka asemaa tuli vahvistaa. Myös konservatismiin teoretikkona myöhemmin tunnetun Edmund Burken mukaan demokratia ja julkisuus muodostivat vastavoiman itsevaltiudelle ja innoittivat poliittista yhteisöä suuriin saavutuksiin. Vaikka demokratian katsottiin edelleen toimivan perinteisen brittiläisen sekavaltiomuodon sisällä, ymmärrys siitä oli nyt optimistisempi ja tulevaisuussuuntautuneempi.

Myös Alankomaiden tasavallassa kuohui 1780-luvun puolessa välissä, kun patrioteiksi itseään kutsuneet kaupunkilaiset vaativat vahvempaa edustusta. Demokratian käsite sai uusia, radikaaleja merkityksiä vuorovaikutuksessa angloamerikkalaisen ja ranskalaisen keskustelun kanssa. Patrioottiliike määritteli tasavallan poliittisen järjestelmän demokraattiseksi ja haastoi eliittien valtaa ”kansansuvereniteetin”, ”kansanhallinnon” ja ”edustuksellisen demokratian” nimissä. Alankomaiden patriootit pääsivät toteuttamaan ajatuksiaan demokratiasta vasta Ranskan miehitettyä maan vuonna 1795, aikana, jolloin Ranskan vallankumouksen radikaalein vaihe oli jo ohi, ja silloin useimmat heistä välttivät jo avointa edustuksellisen demokratian puolustamista.

Ranskan vallankumouksen radikaali demokratia

Käännekohdaksi demokratiakeskustelussa muodostui kesällä 1789 puhjennut Ranskan vallankumous. Aluksi naapurimaissa oltiin innoissaan ja uskottiin ranskalaistenkin kulkevan kohti edustuksellisen elementin sisältävää perustuslaillista monarkiaa. Vallankumouksen radikalisoituessa vastakkainasettelu englantilaisen ja ranskalaisen vapauden ja demokratian välillä kävi kuitenkin ilmeiseksi. Itsenäisyytensä säilyttäneet maat ryhmittivät ranskalaista anarkiaa vastaan mutta vastasivat vallankumouksen haasteeseen myös määrittelemällä monarkistisen järjestelmänsä kansan etua palvelevaksi (Tanskassa) tai kuvaamalla parlamentaarista järjestelmänsä kansansuvereniteettia toteuttavaksi (Britanniassa).

Ranskassa vallankumoukselliset radikalisoivat ajatuksia edustuksellisuudesta, tasavallasta ja demokratiasta ja asettivat lopulta demokratian päämääräkseen. Piispa Claude Fauchet'n (1791) mukaan kansansuvereniteetti ja demokratia olivat osa kristinuskon ydinsanomaa. Vuoden 1793 perustuslaissa Ranska määriteltiin ”demokraattiseksi tasavallaksi”, ja vuonna 1794 terrorihallinnon johtaja Maximilien Robespierre puhui edustuksellisen demokratian puolesta. Brittejä jakobiinit kehittivät toteuttamaan kansansuvereniteettia nousemalla hallitustaan vastaan.

Vallankumouksen terrori ja naapurimaiden haastaminen osoittivat demokratian vastustajille, mihin demokratia johtaisi. Britanniassa Burke hylkäsi vallankumouksellisen demokratian. Pääministeri Pittin mukaan Britanniassa oli voimassa "oikeanlainen demokratia", johon kuului asianmukainen edustuksellisuus, ja tämän demokratian puolesta Britannia taisteli. Ranskassakin tilanne eli: vuonna 1795 valtaan noussut direktorihallitus otti etäisyyttä jakobiinien radikaaliin demokratiaan. Vuosisadan vaihtuessa Pitt puhui Britannian valtiomuodosta "kansan järjestelmänä" ja tunnusti kansansuvereniteetin periaatteen poliittisen vallan pohjana vaikka torjuikin aktiiviseen kansansuvereniteettiin vetoamisen. Oppositiojohtaja Charles James Fox katsoi puolestaan (miesten) yleiseen äänioikeuteen pohjaavan järjestelmän olevan kaikkein vahvin, koska se synnytti kansassa "demokraattista henkeä".

Ruotsista oli tullut Ranskan vallankumouksen jyrkimpiä vastustajia. Kustaa III:n murhan (1792) jälkeen kansan poliittisista oikeuksista puhuminen vaimeni. Tukholmassa ajatus kansakunnasta aktiivisena poliittisena toimijana sai vastakaikua vasta kustavilaisen hallinnon syrjäyttämisen jälkeen vuonna 1809, kun taas Suomen puolella Aleksanteri I rauhoitti valloittamansa maan säädyt lupaamalla säilyttää autoritäärisen valtiomuodon ja viittaamalla yleisellä tasolla säätyihin kansan edustajina. Demokratiapuhetta ei Suomessa Venäjän vallan alla suvaittu – ennen vuoden 1905 radikaalia eduskuntauudistusta.

Demokratian läpimurto ensimmäisen maailmansodan jälkeen

Vaikka äänioikeutta esimerkiksi Britanniassa, Saksassa, Ruotsissa 1800-luvun kuluessa asteittain laajennettiin ja demokratian käsite sai liberaalien ja sosialistisen puheissa entistä myönteisemmän kaiun poliittisena tavoitteena, tarvittiin maailmansota ja toinen vallankumous ennen kansanvallan idean valtavirtaistumista. Yhdysvalloissa vahvistui samaan aikaan ymmärrys maasta vapauden ja demokratian puolustajana, ja tämä käsitys heijastui vuodesta 1917 lähtien vahvasti myös Eurooppaan.

Ensimmäinen maailmansota osoitti totaalisuudessaan epäsuhtaan kansalaisilta vaadittujen uhrausten, valtioiden heille tarjoaman elintason ja poliittisten oikeuksien rajallisuuden välillä ja johti vallitsevien järjestelmien oikeutuksen kyseenalaistamiseen. Vaadittiin kaikille miehille ja myös naisille yhtäläistä äänioikeutta valtiollisissa vaaleissa. Sotapropagandassa Saksa oli haastanut läntisen demokratian, länsiliittoutuneet preussilaisen järjestyksen.

Britanniassa lähdettiin liikkeelle Verdunin taistelun (1916) jälkimainingeissa, koska haluttiin varmistaa kansan tuki voitokkaalle sodankäynnille ja välttää sodan alla kriisiytyneen naisten äänioikeuskampanjan uusiutuminen. Yhdysvaltain liittyminen sotaan keväällä 1917 demokratian turvaamisen nimissä edellytti briteiltäkin näyttöjä demokratian edistämisestä. Yleiseen äänioikeuteen epäilleen suhtautuneet konservatiivitkin mukautuivat nyt isänmaallisessa hengessä massademokratiaan. Venäjän vallankumouksen ”läntistä” ja ”porvarillista” demokratiaa haastaneet ideat saivat brittihallituksen määrittelemään äänioikeusuudistuksensa ”parlamentaariseksi vallankumoukseksi” ja vaihtoehdoksi sosialistiselle vallankumoukselle. Reformi sujui vakiintuneen parlamentarismien ja työväenpuolueen maltillisuuden ansiosta jouhevasti, siitä tuli malli mannermaan uudistusmielisille, ja britit toteuttivat laajennettua äänioikeutta jo joulukuussa 1918, vain kuukausi aselevon alkamisesta.

Saksassa koettiin yhtä lailla sodan paineet ja kasvava tarve laajentaa äänioikeutta Preussissa, osavaltioista suurimmassa. Lännen haastaessa Saksan keisarikunnan poliittista järjestelmää Saksan vasemmisto ja liberaalit nostivat Britannian äänioikeusuudistuksen malliksi, mikä provosoi oikeiston syyttämään oppositiota maanpetturuudesta. Saksassa kuitenkin hylättiin yleisesti läntinen demokratia, mikä näkyi tarpeessa löytää saksankielisiä vaihtoehtoisia ilmauksia ”kansanvaltiolle” (*Volksstaat*) ja ”kansanyhteisölle” (*Volksgemeinschaft*). Yhteistä saksalaiselle keskustelulle oli kansakunnan oletetun yhteisen tahdon korostaminen ja käsitys siitä, ettei parlamenttienemmistö riittänyt tämän ilmaisemiseen vaan että tarvittiin

vaihtoehtoisina väylinä toisaalta kansan suoraan valitsema toimeenpanovallan haltija, toisaalta kansanäänestyksiä. Nämä ajattelutavat vaikuttivat myös Ruotsissa ja Suomessa, jotka olivat vielä monin tavoin kulttuurisesti Saksan takamaita.

Kun Saksan poliittista järjestelmää alettiin sodassa kärsityn tappion edessä uudistaa, liberaalit jättivät sosiaalidemokraatit käytännössä yksin demokratisointivaatimustensa kanssa, mikä vahvisti mielle yhtymiä demokratian ja sosialismin välillä. Sosiaalidemokraattinen sisäministeri Eduard David kyllä väitti kesällä 1919 Weimarissa hyväksytyin tasavaltaisen valtiomuodon luoneen "maailman kaikkein demokraattisimman demokratian", mutta demokratian käsitettä pidettiin yleisesti epäilyttävänä, koska "läntisten demokratioiden" katsottiin Versailles'n rauhan tiukoilla ehdoilla pettäneen saksalaisen demokratian. Tältä pohjalta ponnisti Saksan oikeiston kiivas demokratiakritiikki maailmansotien välillä.

Ruotsissakin yleisen äänioikeus toteutui vasta Saksan keisarikunnan romahduksen myötä, kun oikeisto antoi periksi välttääkseen Venäjän, Suomen ja Saksan kaltaisen kehityksen. Oikeisto oli ihailnut preussilaista järjestelmää, väittänyt Ruotsissa jo olevan maailman demokraattisin järjestelmä ja vaatinut kansan kouluttamista ennen äänioikeuden laajentamista. Vasemmisto puolestaan luotti läntiseen parlamentaarisen demokratiaan tienä yhteiskunnan kehittämiseen ja suosi kansallista tarinaa, jossa Ruotsin ikiaikainen demokratia nyt palautettaisiin. Sosiaalidemokraattisen Hjalmar Brantingin mukaan Venäjän ja Saksan vallankumoukset johtivat demokraattisten voimien läpimurtoon kaikkialla maailmassa ja Ruotsinkin tuli tähän muutokseen liittyä. Äänioikeusreformi toteutui, mutta Ruotsin oikeisto siirtyi yksiselitteisesti parlamentaarisen demokratian kannalle vasta Saksan varoittavan esimerkin 1930-luvulla nähdessään.

Suomella on Euroopan demokratisoitumisen historiassa erityinen rooli siksi, että meillä toteutettiin Venäjän ensimmäisen vallankumouksen jälkeen vuonna 1906 poikkeuksellisen radikaali eduskuntauudistus, jonka yhteydessä äänioikeudesta ja

kansanedustuksesta tehtiin maailman demokraattisin siinä mielessä, että niin miehet kuin naisetkin saattoivat äänestää ja tulla valituiksi parlamenttiin. Poliittisessa järjestelmässä ei kuitenkaan toteutunut parlamentarismi, kun lopullinen päätösvalta pysyi Pietarissa, eikä paikallinen demokratia, kun kunnallista äänioikeutta ei kyetty uudistamaan. Venäjän maaliskuun 1917 vallankumouksen käynnistyttyä Suomesta tuli venäläisten vallankumouksellisten ja kilpailevien ruotsalaisten, saksalaisten ja läntisten demokratiakäsitysten risteyspaikka, jossa erilaisten demokratiakäsitteiden vastakkainasettelu johti osaltaan sisällissotaan.

Suomalaisen demokratian kriisin taustalta löytyy kaikille puolueille yhteistä kansanvallan puolustamista ja ristiriitaisia käsityksiä siitä, mitä kansanvalta oikein tarkoitti. Vuoden 1916 eduskuntavaaleissa ehdottoman enemmistön voittanut Suomen Sosialidemokraattinen Puolue katsoi voivansa hyödyntää asemaansa toteuttaakseen luokkataistelun hengessä tavoittelemansa kansanvallan, jolla se tarkoitti köyhälistön valtaa. Tavoitteensa saavuttaakseen se toimi yhteistyössä radikalisoituneiden venäläisjoukkojen ja Venäjän vallankumouksen jyrkintä linjaa edustaneiden bolševikkien kanssa. Kun sosialistienemmistöisen eduskunnan valta ei toteutunut, puoluejohto päätyi haastamaan ”porvarilliseksi” leimaamaansa parlamentaarista järjestelmää ja syksyn 1917 vaaleissa valittua ei-sosialistista enemmistöä väkivaltaisoin keinoin. Sen polarisoiva demokratiaymmärrys muistutti Venäjän vallankumoukselle tyypillistä punavalkoista jakoa toisaalta demokratiaan ja proletariaattiin, toisaalta riistoon ja porvaristoon. Ongelmallisen vastakkainasettelusta teki se, että muista puolueista Maalaisliitto ajoi tavallisten ihmisten kansanvaltaa ja Suomalainen Puolue suomenkielisten valtaa. Molemmat pitivät Eduskuntaa kansanvallan toteuttamisen väylänä mutta halusivat säilyttää (saksalaiseen tapaan) parlamentille vaihtoehtoiset väylät kansan tahdon ilmaisemiseen.

Sisällissodassa molemmat osapuolet katsoivat taistelevansa kansanvallan puolesta, mutta tarkoittivat sillä eri asioilla. Sodan jälkeen valkoinen puoli jakautui edelleen

toisaalta parlamentaarisen tasavallan kautta toteutettavan kansanvallan, toisaalta kansanvaltaiseksi väitetyn saksalaisen monarkian ja rajatun parlamentarismen kannattajiin. Vasta saksalaisen monarkian romahdus ja länsivaltojen haluttomuus tukea Suomen kuningaskuntaa saivat oikeiston myöntymään edustukselliseen demokratiaan ja parlamentarismiin nojaavaan tasavaltaan, jolla oli edelleen monarkin kaltaiset valtaoikeudet omaava presidentti. Suomalainen demokratia toteutui myös tasavaltalaisten keskiryhmien laajan kannatuksen ja itsensä uudelleen läntisen parlamentaarisen demokratian kannattajiksi määritelleiden sosiaalidemokraattien kompromissihalun ansiosta. Vuonna 1920 nämä kaikki ryhmät olivat jo samalla puolella liittäessään Suomea Kansainliittoon läntisten edustuksellisten demokratioiden yhteisönä. Äärivasemmiston kriittisyys parlamentaarista demokratiaa kohtaan säilyi, mutta oikeiston valtavirta siirtyi sen kannalle 1930-luvulla, Saksan kehitystä kavahtaen. Suomalaisen demokratian keskeiseksi piirteeksi tuli sisällissotaan johtaneen vastakkainasettelun toistumisen välttäminen.

Demokratian väistämätön kiistanalaisuus

Demokratia on aina ollut ja on edelleen monimerkityksinen, kiistelty ja ajan myötä muuttuva poliittinen käsite. Meidän ei pitäisikään koettaa määritellä demokratiaa menneisyyden poliittisten toimijoiden puolesta vaan kohdistaa huomio siihen, mitä demokratiasta puhuttaessa erilaisissa poliittisissä yhteyksissä tarkoitettiin, millaiseksi demokratia määriteltiin, kenen valtaan demokratialla viitattiin ja millaista käytännön politiikkaa demokratian edistämisen katsottiin edellyttävän. Tällöin huomaamme modernin edustuksellisen demokratian käsitteen synnyn asteittaisuuden, vuorovaikutteisuuden ja satunnaisuudenkin sekä sen läpimurron varsin myöhäisen ajankohdan. Toivottavasti opimme samalla myös arvostamaan järjestelmää, joka ei ole täydellinen, mutta kuitenkin kehityskelpoinen ja todennäköisesti paras tähän mennessä keksitty – ainakin jos mittarina pidetään ihmisten kokemaa onnellisuuden tunnetta. Pohjoismaita ja Alankomaita pidetään

nykyisin sekä vakaimpina demokratioina että onnellisimpina kansakuntina, mutta niissäkään demokratian kehittyminen ja säilyminen ei ole ollut itsestäänselvyys.

Kirjoittaja toimii yleisen historian, erityisesti vertailevan Euroopan historian, professorina Jyväskylän yliopistossa

Lähteet

Ihalainen, Pasi. 2010. *Agents of the People: Democracy and Popular Sovereignty in British and Swedish Parliamentary and Public Debates, 1734–1800*. Leiden & New York: Brill Academic Publishers.

Ihalainen, Pasi. 2017. *The Springs of Democracy: National and Transnational Debates on Constitutional Reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919*. Helsinki: Finnish Literature Society. DOI: <https://doi.org/10.21435/sfh.24>.

Kurunmäki, Jussi, Jeppe Nevers ja Henk te Velde (toim.). 2018. *Democracy in Modern Europe. A Conceptual History*. Oxford & New York: Berghahn Books.